

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Vámos Violetta Ivett

***A menekülő leány motívuma: Ovidius Daphné-
történetének és Vergilius Eclogáinak hatása
Vörösmarty Mihály epikus és drámai
nőalakjaira***

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: dr. Ajkay Alinka habilitált egyetemi docens

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Az iskola vezetője: dr. Hargittay Emil DSc., intézetvezető
egyetemi tanár

Budapest

2023

Tartalomjegyzék

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés	3
II. Kutatásmódszertan.....	5
III. Eredmények	7
IV. A témában végzett publikációs tevékenység	13

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Disszertációmban a Vörösmarty Mihály életművében megjelenő Daphné-mitémát vizsgálom – amelynek megjelenési formái szövegszerű kapcsolatot mutatnak Ovidius *Átváltozások* című művével és Vergilius eklogáival. Dolgozatomat a *Zalán futása* szövegében található és a korábbi Vörösmarty-recepcióból kimaradt ovidiusi szövegátvételtre alapozom. A dolgozat célja Vörösmarty epikus és drámai műveit megvizsgálni a Daphné-mitéma tekintetében, hogy kimutathatóvá váljon az, hogy az antik szövegekből származó allúziók és intertextusok milyen módon vesznek részt a Vörösmarty-féle szövegvilág formálódásában. Prekonceptióim alapján tendenciaszerű szöveg- és jelentésformáló mechanizmus meglétét feltételezem, amely lehetővé teszi Vörösmarty műveiben az antik kultúra elemeinek olyan jellegű transzformációját, amely lélektani jelentéssel ruházza föl a szerző műveinek történetét és szereplőit. A Daphné-motívum átvételének hátterében a Daphné-figura által képviselt mitológiai archetípus jelentésformáló hatását feltételezem, tehát meglátásom szerint Vörösmarty Mihály munkásságában azért mutatható ki markánsan a motívum jelenléte, mert olyan lélektani attitűdöt jelenített meg a költő számára, amellyel bizonyos érzelmi folyamatokat akart kifejezni.

A fentiekben kifejtett jelentésformáló mechanizmusok működésének feltételezésére a *Zalán futása* ovidiusi elemeinek vizsgálata sarkallt, miután azonosítva az eposzban szövegvilág-szerkesztő intertextusként működő Daphné-történetet,

összefüggéseket fedeztem fel további Vörösmarty-szövegekkel is. A daphnéi, üldözőjétől menekülő szűzleány motívuma ugyanis előkerül Vörösmarty több epikus művében is, például a *Tündérvölgyben*, a *Délszigetben*, vagy *A' Rom* című kiséposzban. Vörösmarty epikus szakaszának azonosításához fontos kiindulópontot jelentenek kutatásomban Gere Zsolt tanulmányai, amelyekben Gere kísérletet tesz Vörösmarty feltételezett eposzkonceptiójának rekonstruálására.¹

A Vörösmarty-féle eposzkonceptió vizsgálata azért jelent lényeges kérdést az ovidiusi párhuzam szempontjából, mivel egy antik szövegből származó szövegformáló struktúra azonosítása nagyobb hatáskörű összefüggésekre világíthatna rá: többek között a jelenkori irodalom- és nyelvszemlélet kialakulásának megítélésére is. Feltételezésem szerint kimutathatók olyan lélektani folyamatok a romantika irodalmában, amelyekre a szakirodalom még nem szentelt elég figyelmet, és ezen folyamatok ábrázolásához a klasszikus antik kultúra elemeit és a nemzeti vagy népies jellegű motívika elemeit is felhasználták a szerzők.

¹ GERE Zsolt, „*Hat gím jöve sebtén elébe*”, *Vörösmarty eposzterve és őstörténeti felfogása a Zalán futását követően*, ItK, 2000, 454–496.; GERE Zsolt, *A szépség tudományának mitizálási kísérletei*, It, 2007, 3–50.; GERE Zsolt, *Szebb idők: Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, Bp., Argumentum, 2013.

II. Kutatásmódszertan

A téma kutatása során először az azonosított ovidiusi szövegátvétel jelenlétét vizsgáltam a Vörösmarty-életmű egészében. Az azonosított szöveghelyek megtalálása során felmerült az átvétel mikrotörténeti háttérének kérdésessége: levéltári kutatások alapján és pedagógiatörténeti szakirodalom segítségével próbáltam meghatározni az átvétel lehetséges idejét a költő életrajzában. Vörösmarty iskolás éveinek részletes vizsgálata nem hozott konkrét eredményt a szövegátvétel körülményeivel kapcsolatban, azonban sikerült Vörösmarty latintankönyveinek meghatározása bizonyos diákkori Ovidius-fordításai alapján.

Az átvétel vizsgálatának következő szakasza a vergiliusi *Eclogák* hatásának kimutatása volt. Filológiai módszerekkel kimutathatóvá vált a Daphné-átvétel együttes előfordulása Vergilius *II. Eclogájának* szövegelemeivel. Az újabb szövegkorpusz előkerülése vezetett el a menekülő leány alakjának körvonalazásához: az ovidiusi és vergiliusi szöveghelyek előfordulása egy konkrét, sematikus Vörösmarty-nőalakhoz köthetők, az ún. menekülő leányhoz, amely figura szinte minden esetben egy idegen férfialakkal való találkozását követően menekülésre készül, a férfi kérésére azonban visszafordul.

A menekülő leány alakját az ovidiusi Daphné-történetből való származása kapcsán az új mitológia művészetértelmezésén keresztül vizsgáltam, igyekezve felderíteni az összefüggéseket a Vörösmarty korában elterjedt irányzat korszerűnek számító nőértelmezésével, amelyhez Vörösmarty egyetemi tanára, az új mitológia szemléletét

képviselő Schedius Lajos János órái is hozzájárulhattak. A korszak nőértelmezésének tanulmányozása során merült föl a korszakban már elterjedni kezdő honleány-attitűd jelenlétének feltételezése is. A honleány-attitűd konkrét hatása nem vált kimutathatóvá a menekülő leány alakjának esetében, azonban ráirányította a figyelmet a menekülő leány Daphné mitológiai alakjától való eltéréseire. Ugyanis bár szövegszerűen kimutatható a menekülő leány Daphné alakjával való hasonlósága, Vörösmarty nőalakjai visszafordulnak vélt vagy valós üldözőik felé. A motívumbeli eltérésekre az archetípustan tanulmányozásával kerestem a válaszokat.

Végül a kutatás utolsó fázisában a dianai és a daphnéi archetípusok különválasztása után a mesepszichológiai és a strukturalista mese- és mitológiaértelmezés szakirodalmának tanulmányozása vezetett el a daphnéi archetípus értelmezéséhez, amelyet egyfajta személyiségen belüli pszichés attitűdként azonosítottam, és ami szimbolikusan a babérfa tulajdonságaihoz hasonló, személyiségfejlődés során megjelenő rugalmatlanságot jelöl, és amelynek jelenléte a Vörösmarty-zsáner menekülő leány alakjánál fedezhető föl.

III. Eredmények

Vörösmarty Mihály *Zalán futása* című eposzában található egy Publius Ovidius Naso *Metamorphoses (Átváltozások)* című művéből származó szövegátvétel, amely a Daphné átváltozásáról szóló történetben található. Az átvett szövegrészlet mindössze három sor, parafrázis szöveg, azonban amint az a vizsgálataim során nyilvánvalóvá vált, a Daphné-történet szüzséje és szereplői markáns hatással voltak a *Zalán futása* cselekményére és szereplői ábrázolására. Az azonosított szövegátvétel a *Zalán futásában* Hajna bemutatásakor ékelődik a szövegbe: eredetileg Ovidius művében a Daphnét üldöző Apollo isten gondolatait jeleníti meg. A Vörösmarty-szövegben pedig a narrátor érzelmdús megszólalásaként ismerhetünk rá. Hajna alakja bemutatásában és dramaturgiai szerepében a belé viszonzatlanul szerelmes Délszaki tündérrel való kapcsolata Daphnét idézi, míg a Délszaki tündér karaktere a viszonzatlanul szerelmes Apollóét. Közös jeleneteik emlékeztetnek Daphné és Apollo közös jeleneteire (üldözés, menekülés, csók), motivációjuk egymással való kapcsolódásukban és annak meghíúsulásában pedig a Daphné-Apollo viszonyrendszer modellezi.

A filológiai kapcsolatot vizsgálva kiderült, hogy a szövegátvétel már egy korábbi, töredékesen maradt komikuseposz-kísérletben is megjelenik, ott azonban ironikus hangvétellű, dramaturgiaiailag más kontextust jelölő szövegbetét, amelyből hiányzik az erotikus felhang. A korábbi Vörösmarty-szöveg hely azonosítása segítségével meghatározhatóvá vált, hogy a szerző a szöveget 1820

előtt olvashatta. Az 1820 előtti szövegátadások vizsgálata során körvonalazódott, hogy Vörösmarty Mihály gimnáziumi éve alatt a közoktatási struktúrában és koncepcióban átalakulás figyelhető meg. Az 1806-os Ratio Educationis új tankönyvek készítését írta elő, amelyek magyar nyelvű szerzők tollából származtak, és korszerűsítették a latin nyelv és irodalom oktatására korábban használt 18. századi jezsuita tankönyveket. Az új tankönyvek és szöveggyűjtemények jóval több szöveget tartalmaztak Ovidius műveiből, amelyek a korabeli leírások alapján népszerűbbnek számítottak a diákság körében, könnyed nyelvezetük és izgalmas témáik miatt. A három, korábban a Vörösmarty-szakirodalomban nem regisztrált használatban lévő tansegédlet nem tartalmazza a Daphné-történetet, így a szövegátvétel körülményeinek meghatározásakor fontos számolni a fehérvári, a pesti és a szekszárdi könyvtárakkal, a fehérvári és pesti gimnáziumi könyvtárral, illetve Vörösmarty Mihály személyes ismerőseinek saját tulajdonú könyvtárával, amelyekből a fiatal szerző kölcsönvehette használatra a *Metamorphoses* egyik latin nyelvű példányát. Vörösmarty saját tulajdonú könyvgyűjteményeinek fennmaradt darabjait is ismerjük; ezek között azonban nincs nyoma az 1820 előtt is forgalomban lévő *Metamorphoses*-kötetnek, így valószínűsíthetően kölcsönvett példány olvasásáról lehetett szó.

A *Zalán futásában* megjelenő egyéb nőalakok dramaturgiai körülményeiben és karakterjegyeiben is megfigyelhetőek a Hajna esetében azonosított daphnéi vonások, így felmerül annak az értelmezésnek a lehetősége, hogy a daphnéi karakterjegyek megvalósulása panelelem-szerűen jelenik meg az eposzban. A *Zalán*

futása mellett vizsgált további Vörösmarty-szövegek (*A hűség diadalma*, *Tündérvölgy*, *Délsziget*, *A' Rom*, *Magyarvár*, *Két szomszédvár*, *Eger*, *Széplak*) nőalakjai esetében szintén megfigyelhető Daphné alakjának hatása. A Vörösmarty-szakirodalom pedig már korábban kimutatta, hogy Vörösmarty a húszas évek során egy tervezett, de végül meg nem valósuló eposzkoncepción gondolkodott, amely összefüggő, ám külön is olvasható történetekként megvalósulva, magyar történeti és mitikus emlékeket festett volna meg egy új mitológiai és vallási hagyománykoncepcióba ágyazva. Az elkészülő történetfüzér narratológiai és szerkezeti szempontból leginkább az Ovidius *Metamorphoses*ának műfajaként is azonosított, ún. *carmen perpetuum*nak felelt volna meg amennyiben elkészül, ami magyarázattal szolgál a Daphné-történet panelként való beemelésének narratológiai céljára.

Az epikai művek esetében körvonalazódó nőalakokhoz kapcsolódó dramaturgiai megoldások és ábrázolások hasonlósága miatt felmerült a drámai művek és az átmeneti műfajú szövegek nőalakjai vizsgálatának lehetősége is. A drámai és kisépikai, illetve az átmeneti műfajú (*Egy Váras és Pásztorleány*, *Szép Ilonka* stb.) szövegek nőalakjainak bemutatása és szövegbeni motivációjuk meggyőző hasonlóságokat mutatott az epikai nőalakokéval, így a *Szép Ilonka* című szöveg kapcsán felvetődött az erdőben találkozó szerelmesek motívumának eredeteként azonosított vadászydill motívumtörténeti vizsgálata is. A vadászydill-motívum első megjelenést a Vörösmarty-szakirodalom *A belső háború* című drámához köti, amelynek első változata, a *Salamon király* 1823-as

szöveg, míg átdolgozott változata 1826-ban jelent meg. A szakirodalom szerint a *Salamon király* című szövegben jelenik meg először a *Szép Ilonkából* is ismerős vadászdill-jelenet, amelynek során a dráma két szereplője, Bátori és Jolánka egy erdőben találkoznak, miközben Jolánka virágot szed. Magára a vadászdill-jelenetre valójában csak a dráma átdolgozott változatában kerül sor, ez azonban nem befolyásolja a motívum Daphné-motívummal kapcsolatos összefüggéseit: ugyanis Vörösmarty epikus és drámai műveiben egyaránt gyakori motívum a női és férfi szereplők erdei környezetben való találkozása, amelynek során a férfi szereplő meglepi a rá nem számító nőalakot, majd ezután szerelem bontakozik ki közöttük. A vadászdill-motívum műfaj történeti áttekintése ráirányította a figyelmet a vadászdill műfajú szövegek előzményszövegeire, a pásztordillekre, Vörösmarty kevert műfajú szövegeiben gyakori motívum (főként a húszas évek első felében) a pásztori környezet vagy szereplő a szerelmesek találkozásakor (pl. *Egy Váras és Pásztorleány*). A pásztori tematikájú idillek kapcsán felmerült Vergilius eklogáinak előzményszöveggént való vizsgálata, amely meglepő eredményt hozott: a Vörösmarty-szövegek daphnéi dramaturgiával megjelenő és daphnéi tulajdonságokkal bemutatott nőalakjai gyakran Vergilius második eklogájából kölcsönzött vershelyzetekben szerepelnek (a viszonzatlan szerelmes pozíciójában, aki szerelmi bánatát az őt körülvevő természetnek panaszolja), illetve szövegátvételnél is értelmezhetően a vergiliusi második eklogából származó monológokat mondanak. A vergiliusi megszólalások gyakran a férfi főszereplőhöz köthetők, viselkedésük ezekben az esetekben azonban Daphné alakját

idézi meg (az erdőben bolyonganak). A Daphné- illetve vadász- és pásztoridill-motívum együttes megjelenése a férfialakok esetében felveti a kérdést, hogy mennyiben kötődik az erdőben bolyongó szereplő motívuma a nőalakokhoz, hiszen némely férfiszereplő esetében is megjelenik. A női és férfiszereplők daphnéi és eklogai tulajdonságai ilyen megfontolásból nem konkrétan a nőalakok karakteréhez kapcsolhatók, hanem a nőalakokhoz és a férfialakok nőies vonásainak megjelenéséhez is.

A dolgozat harmadik fejezete az új mitológia esztétikai elveihez és a honleány-attitűd megvalósulásához is kapcsolódó archetípustani szemléletet is magába foglaló lélektani megközelítés a rohanó leány motívumát a strukturalista mitológiakutatás és a mesepszichológia tárgyköre felől igyekszik körüljárni. Az *archetípusok* v. *mitológémák* megjelenésének vizsgálata az irodalomban a motívumértelmezések felőli elemzésekhez kapcsolódik. A harmadik fejezetben a Daphné-mitéma Vörösmarty Mihály műveiben való értelmezését igyekszem fölvezetni: meglátásom szerint Daphné archetípusa azt a psziché szintjén megjelenő akarást, belegyökerezést, merevséget jeleníti meg, amely destruktív pszichés attitűd, ezért szükséges az ettől való megszabadulás a szereplők személyiségfejlődése szempontjából.

A dolgozat középpontjában tehát a Vörösmarty Mihály epikus és drámai műveiben előkerülő, nőalakokhoz kapcsolódó Daphné-mitéma többféle oldalról való vizsgálata áll, amelynek eredménye remélhetőleg lehetőséget nyújt a Vörösmarty-kutatás

számára akár bizonyos tekintetben újnak számító szempontok vizsgálódásba való bevonására.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

1. VÁMOS Violetta, *Adalékok a Szép Ilonka egyik előzményverséhez*, .Studiolo. A Kubinyi András Történész Műhely folyóirata, 1(2014), 83–90.
2. VÁMOS Violetta, *Apollo és a Délszaki tündér: Ovidiusi elemek a Zalán futásában*, ItK, 120(2016), 55–66.
3. VÁMOS Violetta, *A Zalán futása szerelmi szálának antik elemei = Syrinx*. A CHSEC X. Országos konferenciáján elhangzott előadások, Budapest, 2016, Eötvös Collegium, 92–101.
4. VÁMOS Violetta, *A Metamorphoses hatása Vörösmarty műveire = Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban: Vergilius, Horatius, Ovidius*, szerk. BALOGH Piroska, LENGYEL Réka, Budapest, Prime Rate Kft., 2017, 305–315.
5. VÁMOS Violetta, *A Metamorphoses hatása Vörösmarty műveire = AMΦΙΔΡΟΜΙΑ*. A CHSEC XI. Országos konferenciáján elhangzott előadások, Budapest, 2018, Eötvös Collegium, 74–80.
6. VÁMOS Violetta, *Vörösmarty gimnáziumi évei: mikrotörténeti adalékok a költő középszintű tanulmányaihoz = Nyom-Követés 3.*: A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály II. közös konferenciájának tanulmánykötete, Budapest, 2018, 277–292.
7. VÁMOS Violetta, *Vörösmarty Mihály egyik olvasmányélménye: A Daphné-történet = Nyom-Követés 4.*: A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály III. közös konferenciájának

tanulmánykötete, szerk. SEMSÁG Tibor, Budapest, 2018, 277–292.

8. VÁMOS Violetta, *Pásztor- és vadászdill-motívumok Vörösmarty Mihály epikus nőalakjaiban = Nyom-Követés 5.: A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály IV. közös konferenciájának tanulmánykötete, szerk. NOVÁK Anikó és SEMSÁG Tibor, Budapest, 2020, 137–149.*
9. VÁMOS Violetta, *Vörösmarty Mihály latintankönyveinek azonosítása Ovidius-fordításai alapján, Magyar Könyvszemle, 136(2020), 125–137.*
10. VÁMOS Violetta, *Vörösmarty Mihály epikus és drámai nőalakjai az új mitológia tükrében = Nyom-Követés 6.: A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály V. közös konferenciájának tanulmánykötete, szerk. B. KISS Máttyás, Budapest, 2021, 199–215.*
11. VÁMOS Violetta, *A bukoliko-daphnéi nőalak szerepe Vörösmarty Mihály epikus és drámai műveinek szerelemábrázolásában, ItK, 125(2021), 417–433.*